

Szabó Márton:

Az értelmezés lehetősége a politikatudományban (Interjú)

In *Szabad Ötletek*. Szegedi bölcsészlap. 2007. november, IV. évfolyam 8. szám, 19. p.

A diszkurzív szemléletű politológia a kilencvenes évektől öltött mind határozottabb alakot a tudományos életben. A lényegében posztmodern álláspont a jelentés valóságát veszi szemügyre, úgy hogy a politikai elemzés homlokterébe az értelemképzést és a jelentéstulajdonítást állítja. A kutatások ilyen módon kiterjeszthetők a különféle helyzetek, személyek, intézmények és tettek vizsgálatára, hiszen mindezek a hétköznapi megismerés számára értelmezett valóságként jelentkeznek. Erről kérdeztük Szabó Mártont az ELTE ÁJK Politikatudományi Intézetének professzorát, a diszkurzív szemlélet hazai teoretikusát.

Egy helyen azt írja, hogy ötvenévesen újjászületett – a szövegkörnyezetből kiviláglik, hogy itt a jobbára a politikával való viszonyáról van szó. Kifejtené ezt?

Közel ötven éves voltam a rendszerváltáskor. Azok számára, akik a politika és a társadalom kérdései iránt érdeklődtek, ez az időszak különösen fontos és érdekes volt. A politikáról lehetett gondolkodni '90 előtt is, de az ember vagy radikálisan mást gondolt és akkor a „földalatti” utat választotta, vagy ha a többséghez hasonlóan nem ezt tette, akkor meglehetősen kalodába szorítottan tudott csak írni és beszélni a közeletről. A hivatalos tudomány egyfajta „ellenpolitológia” igyekezett lenni, és arra törekedett, hogy elzárjon bennünk a nyugat-európai szellemi áramlatoktól és kapcsolatoktól.

Mindez radikálisan megváltozott 1990 környékén, ezért is a rendszerváltozás számomra mindenekelőtt a társadalomról és a politikáról való szabad gondolkodás lehetőségét hozta el. A magamfajta tudósember és kutató számára ekkor három út nyílt meg. Lehetett menni politikai és üzleti pályára, sok kollégám választotta ezt az utat. Sokan folytatták a „szocialista hagyományt”, nem tartalmilag persze, hanem magatartás tekintetében: bár tudományos pályán maradtak, de a szakmájukat csereeszköznek tekintették minél több pénz, minél nagyobb pozíció, és politikai befolyás megszerzésére. Engem nem érdekelt ez a fajta bizniszelés sem.

Azt gondoltam, hogy a rendszerváltozással elérkezett az idő, amikor a kutatónak már nem írják elő, hogyan gondolkodjon a társadalomról és a politikáról, hiszen egzisztenciálisan nincs rákényszerítve a szolgálatra. Ez volt a harmadik út, engem ez vonzott, ilyen értelemben számomra valóban tudományos újjászületés volt Ezen az úton haladva az ember elsősorban a tudományra koncentrál, annak hatalmas tradíciójára és belső kérdéseire, ezt próbálja adaptálni, újragondolni és átadni, ilyen módon hozzájárulva hazája gazdagodásához és fejlődéséhez. Örömmel tapasztalom, hogy nagyon sok fiatal gondolkodik ezekről a kérdésekről hasonlóan.

Ön a vezetője a Politikai Diskurzus Kutató Központnak (www.e3.hu/pdk). Ennek keretében működik immár öt éve a Diszkurzív Műhely, amelynek tagsága elég fiatal, sőt képzettségét tekintve vegyes társaság. Összefüggésbe lehet-e mindezt hozni azzal, hogy a politológusok „zavarban vannak” Önöktől?

Ha ez így van, akkor ezt csak a hazai tudomány kontextusában értelmezhetjük. A '90 előtti helyzet ugyanis azzal is járt, hogy a rendszerváltozás után a magyar politikatudománynak rengeteg pótolnivalója volt; nemcsak az intézményeit kellett kialakítani, hanem magát a tudományt is létre kellett hozni. Ez alapvetően a nyugat-európai mainstreamhez való alkalmazkodást jelentette, ami oda vezetett, hogy nálunk is kialakult a hagyományos, klasszikus politológia, ilyen típusú műhelyekkel. Ez egy aktivista, pozitivista és szubsztancialista paradigma, amely azonban nem nagyon akar tudományt venni a filozófia és a társadalomtudományok utóbbi ötven évének fejleményeiről.

Engem ez a klasszikus és domináns irány az első perctől kezdve nem nagyon érdekelt, mert úgy éreztem, hogy meglehetősen szimpla dolog, és a kelet-európai mi-zériáról sem mond eleget. Érezték ezt a hiányt mások is, például Gombár Csaba már jóval '90 előtt beszélt erről a társadalmi struktúrávíták kapcsán. Amikor világossá vált számomra, hogy a kelet-európai változáshoz a „kemény” tudomány, a klasszikus szociológia és politológia nem nagyon tud hozzászólni, akkor ösztönösen kerestem azokat a törekvéseket, amelyek egyrészt erről szólnak, másrészt nem negligálják a tudomány legújabb eredményeit. Így találtam meg a tudomány diszkurzív szemléletét, mely persze nem állt távol a korábbi érdeklődésemtől, hiszen korábban is foglalkoztam a társadalmi tudattal, az ideológiák működésével. S ami legalább ilyen fontos: megtaláltam a kapcsolatot azokkal az európai műhelyekkel, iskolákkal, amelyekben hasonlóan gondolkodnak a politikáról. Nincsenek kevesen, csak éppen hazánkban nem ismerik őket.

Azt mondta, hogy érdekelte az ideológiák működése és a társadalmi tudat. A '80-as években részt is vett ilyen kutatásokban.

Igen, de már akkor sem az érdekelt, hogy milyen ideológiai áramlatok vannak Magyarországon, s közülük melyik lenne az „igazi”, hanem az, hogy az ideológiai gondolkodásmód milyen természetű, miként jön létre, és hogyan változik. Azt tapasztaltam, hogy ha a tartalmak leírásáról a politikai tudat konstruált természetére helyeződik a hangsúly, akkor többet érthetünk meg például – hogy későbbi fejleményekre utaljak – az ideológiai kavargásból, a tiszta tények nevében folyó re-ideologizálásból, vagy a pártpolitikai verőlegények handabandázásából. Ráadásul ez a szemlélet a tudomány vakfoltjaira is irányította a figyelmet.

Természetesen ez a problémakör rajtam kívül sokakat izgatott – sokan meg is fordultak körülöttem a '80-as és a '90-es években, de miután kiderült, hogy mindezt egzisztenciálisan nem túl reménykeltő, ott is hagytak. Többen átmentek az üzleti szférába, vagy „megtértek” a mainstreamhez, azaz olyasmivel kezdtek foglalkozni,

amiben több (anyagi) fantáziát láttak. Az is lehet, hogy szellemileg nem találták elég vonzónak a diszkurzív szemléletet, vagy elég meggyőzőnek, amit csináltam. De az ezredforduló után megtalálták azok a fiatalok, akik nem így gondolkodnak – szociológusok, politológusok, pszichológusok, irodalmárok, nyelvészek és történészek. Minden tudományban akadnak nyughatatlan elmék, főleg fiatalok, akik olyan kérdéseket tesznek fel, amire a hagyományos tudomány nem válaszol.

Ugyanakkor igaza van Pászka tanár úrnak is, aki szegedi előadásom után arról beszélt, hogy a tradíciót meg kell ismerni. Nem gondolom ugyanis, hogy a diszkurzív szemlélet egyszer majd mindenestől leváltja a hagyományost, hiszen ennek is komoly eredményei vannak. Inkább azt mondom, hogy létrejön majd valamiféle *modus vivendi* a kettő között, s mindez gazdagítja a társadalomról való tudásunkat. Vannak persze olyanok, akik ettől a lehetőségtől begörcsölnék. Ők azok, akik csak egységes politikatudományt tudnak elképezni. Régen azt mondták, hogy ez nem marxista, tehát üldözni kell, most azt mondják, hogy ez nem objektív, hanem fantáziálás, pártunk és aktuális kormányunk nem tudja használni, tehát felesleges, és így tovább.

A korai szövegekben érződik is a védekező álláspont. Felül tudtak-e emelkedni ezen?

Amikor a tudományban valami új jelenik meg, az mindig vitapozíciót teremt. Első fázis persze inkább az elhallgatás, a figyelmen kívül hagyás időszaka. Ez azonban, ha tényleg komoly dolgról van szó, hamar elmúlik. Utána jön a kritika, a vehemens elutasítás sok-sok gesztusa, annak hangoztatása, hogy a szemlélet felesleges, sőt káros. Ilyenkor az ember óhatatlanul védekezik. Az elmúlt évtizedben több vitát is kezdeményeztem a diszkurzív szemléletről, amelyek felettébb hasznosnak bizonyultak. Ezzel együtt ez nemcsak a védekezés időszaka volt. Több teoretikus tanulmány és könyv is megjelent, amelyekben az egésznek az elméletét és a szemléletét próbáltuk megfogalmazni.

Aztán ez is vád lett Önökkel szemben, vagyis hogy túlságosan teoretikus az irányzatuk.

Így van. És nem hitték el, illetve sokan most sem hiszik el, hogy ez empirikus tudomány is, de új módon, más módon, mert például a tényei mások, mint a „felmérős” tudományoknak. Én például a survey-kkel nem tudok mit kezdeni. Ahogy a történész számára evidens, hogy a források beszédesek, úgy számomra az evidens, hogy a politika tele van forrásokkal. Nem kell kikérdezni az embereket mesterséges szituációkban, mert a politika rögzült jelentések halmaza – ezeket csak feltárni és elemezni kell.

Emellett kibontakozott egy erőteljes empirikus kutatás Nyugat- és Észak-Európában is, de nálunk is megszülettek, s folyamatosan születnek ezek a munkák. Több empirikus elemző tanulmányt lehet ma már olvasni; épp most indítottam az egyetemen egy kurzust, amely a diszkurzív szemlélet hazai empirikus munkáit mutatja be és elemzi. Emellett felhívnám a figyelmet a Fidesz-kötetünkre, amely 2006-ban jelent meg, és benne egy nagy empirikus kutatás tizenegy tanulmánya szerepel, vagy a *Politikai*

idegen című könyvemre, amely az empiria és az elmélet határterületén mozog. Aztán az általam is szerkesztett „posztmodern politológiák” könyvsorozatban több empirikus monográfia megjelenése várható a közeljövőben. Jóllehet a könyv, amelyen most dolgozom inkább elméleti munka (*Politikai episztemológia* – F. G.), de nem filozófiai problémákból deriválja a politika megismerésének kérdéseit, hanem a politika megismerésének összetett praxisa alapján próbálja értelmezni az ismeretelméletet.

A diszkurzív szemlélet amúgy sem tekinthető elszigeteltnek, hogy néhány példát említsünk, nem áll távol az interpretatív antropológiától, vagy a kultúra-kutatástól. Milyen társadalomelméleteket tekint a diszkurzív politikatudomány alapjainak?

Elég széles felületen bontakozik ki, méghozzá azért, mert elsőrendűen szemléleti újítás. Nem egyszerűen módszer, ahogy néhányan beszélnek róla. Azokra a filozófusokra támaszkodik, akiket a 20. század legjelentősebbjeiként tartanak számon: Wittgenstein, Heidegger, Gadamer, Ricoeur, Derrida, Rorty, Foucault és mások munkásságára. Az érdekes azonban az, hogy ezek a filozófiák új társadalomtudományt is körvonalaznak, mert a valóságot eleve jelentéses állapotban lévőnek tekintik. Mindennek következtében nemcsak a politikatudományban jelent meg ez a szemlélet, hanem a történettudományban, a pszichológiában, a szociológiában, az antropológiában és kultúrát tanulmányozó tudományokban is. Néhány nevet mondok: Reinhart Koselleck, Hyden White, Clifford Geertz, Mihail Bahtyin, Roland Barthes, Stuart Hall, és mások. Az interpretatív antropológia vagy a gender studies kifejezetten diszkurzív szemléletű tudományként születtek meg, és sorolhatnám azokat a politológusokat szerte a világban, akik ilyen típusú elemzéseket folytatnak.

Hall és Barthes munkáiban markánsan jelen van egyfajta társadalomkritikai attitűd. Ez nagy vita a diszkurzivitáson belül. A politikai diskurzuselemzésnek is van egy nagyon markáns kritikai irányzata, a Critical Discourse Analysis, olyan nevekkkel, mint a holland Teun van Dijk, az osztrák Ruth Wodak, vagy a brit Norman Fairclough. Ők nem lépik át a modernitás szemléletének a határát, azt mondják, hogy a társadalom számunkra objektív rendszerként adott, az emberek különböző státusokban részesei ennek a struktúráknak, és ezt az eleve meglévő világot érdekeinek megfelelő jelentéssel ruházzák fel. Például létezik a férfiak nőket kirekesztő beszéde, a pozíciójukat féltő egyének rasszista diskurzusa, és így tovább. A diskurzuselemzésnek azt kell feltárni, hogy milyen nyelvi eszközökkel történik a kirekesztés, mondják, s ez azért fontos, mert a nyelv képes eltüntetni a hatalmat és kirekesztést. Ez a pozíció nyilvánvalóan a jó öreg, mintegy százötven éves ideológiakritikai szemlélet örököse, amelynek megteremtője a 19. század egyik zseniális tudósa, Karl Marx volt.

Nekem azonban az a véleményem, hogy a diskurzuselemzés nemcsak leleplezésre képes. Carl Schmitt, Hans-Georg Gadamer, Michael Oakeshott, Paul Ricoeur és mások munkássága alapján azt állítom, hogy a politika jelentéses valóság, vagyis min-

den szereplője értelmező állapotban van, mondjuk a rasszista is meg az is, akiről a rasszista személy beszél, és ha ebből a hermeneutikai pozícióból nézzük a politikát, akkor ennek csak egyik eleme a pozícióvédő nyelvi taktika, de része az ellene való küzdelem is, sőt a mindezt megfigyelő értelmező is.

Vannak-e preferált témáik?

Nagyon érdekes: nincsenek. Hogy akkor miért éppen a Fideszről írtunk könyvet? Azért mert úgy gondoltuk, hogy a Fidesz a magyar politikai élet egyik fontos, megkerülhetetlen jelensége, ám ugyanilyen erővel megnézhattünk volna más politikai képződményt is. Itt azonban talán az a legfontosabb, hogy nemcsak szövegeket lehet diszkurzíve értelmezni, hanem minden politikai fenomént. A felfogásunk egyik kulcsfogalma az olvasás, – és elvileg minden társadalmi politikai jelenséget lehet olvasni, értelmezni, szöveget csakúgy mint cselekedetet, írást csakúgy mint épületet, beszédet csakúgy, mint intézményt. Nincs preferált témakör, elvileg minden politikai jelenség vizsgálható diszkurzív pozícióból. Vannak persze olyan területek, ahol különösen jól használható. Érdekesekek a tiltakozó, protest- vagy öko-mozgalmak, melyeknek sajátossága, hogy résztvevői olyan problémákról kezdenek beszélni, amelyek nincsenek bent a politika centrumában, sőt még a perifériáján sem nagyon. Ezek sorsát a klaszszikus intézmény- vagy cselekvésközpontú politológia alapján nagyon nehéz megérteni, hiszen egy ilyen mozgalom élete elsősorban értelmezési küzdelem.

Bourdieu-nek van egy kis értekezése a tévéről, melyben arra a következtetésre jut, hogy a tudós körök számára is azok számítanak „kanonizáltak”, akik a médiában képesek megjeleníteni. A diszkurzívok képesek erre?

Ez elég nehéz ügy. Egyszer egy újság szerkesztőjével megállapodtunk, hogy írok egy elemző publicisztikai sorozatot konkrét politikai jelenségről, de nem jutottunk sokra, mert a szerkesztőket nem az elemzések invenciózussága érdekelte, hanem megpróbálták olyan példákat beleírni a szövegembe, amelyekkel politikai ellenfelüket el lehet marasztalni. Így abba is maradt a próbálkozás. Elvileg persze lehetne ilyet készíteni, ahogy annak idején például Barthes is írt egy esszé sorozatot saját nézőpontjából azokról a témákról, amelyek a közvéleményt foglalkoztatták, s amiket aztán a *Mitológiákban* összegyűjtve megjelentetett.

A politológusok a médiumok gyakori szereplői, ezt tudjuk. Ez azonban kétélű dolog, mint Bourdieu is írja. Egyrészt sokuk mögül hiányzik a komoly tudományos teljesítmény, másrészt ki vannak szolgáltatva a média feltételeinek és igényeinek. Én nem vágyom sem „háromperces politológus” lenni, sem pártideológusi mezben feszíteni. Másra nem látok értelmiségi fogadókészséget. Mert a politizáló emberek vagy a Fideszt szidják vagy a szocialistákat, vagy mindent utálnak, s a médiumok munkatársai tőlünk is ezt várják el. Ez az intellektuális dagonyázás azonban engem nem érdekel, ehhez nem kívánok érveket szállítani, akkor sem, ha nem leszek „hazánkban világhírű” kanonizált tudós.

Mit jelent a „diskurzus összesűrűsödése” a jelentés és a jelentőség viszonyában? Nagyon fontos dolgot. Mind az írott, a beszélt, a tárgyi és az intézményi valóság, a cselekedetek is természetesen, nem egyenletesen osztódnak el a politika terében és idejében. Vannak összesűrűsödései, csomópontjai, különleges állapotai, amelyek határozottan elkülönülnek környezetüktől. Például épületek és monumentumok, amelyekhez időközönként elzarándokolunk, szimbólumok, amelyekre jobban vigyázunk, mint az életünkre, események, amelyek megfordítják az életünket, beszédek, amelyekre folyamatosan hivatkozunk. Ezek a politikai csomópontok gazdagon telítettek jelentéssel, ezért magukhoz vonzzák az emberek érzelmeit és cselekedeteit. A politikában ilyenek a választások, a tüntetések például, de közelmúlt eseményei közül ilyen a miniszterelnök balatonőszödi beszéde, amelyről egyébként éppen most jelent meg elemzés az egyik tanítványomtól.

Ez a szemlélet arról is szól, hogy nem az átlagosság, hanem inkább a kivétel alakítja az életünket, és mi ezeket a csomópontokat komolyan vesszük – ez nagy vitája lehetne a hagyományos szociológiának és a diszkurzív szemléletnek. Amikor mi a világ jelentéses természetéről beszélünk, leginkább ezekre a csomópontokra figyelünk, a sűrű jelentésű dolgokra, mert az emberek is ezeket tartják fontosnak és jelentősnek. Az egyéni életünkben is vannak ilyen események, személyek és viszonyok. Carl Schmitt és Walter Benjamin mondták, hogy nem az átlag, hanem a kivétel alakítja a társadalmak életét. A szociológia, a természettudományok által befolyásolt szemlélete miatt azonban, nem nagyon tud mit kezdeni ezzel a nézettel, amit feletébb sajnálok.

A politikai közösséget előadásában a beszédközösség tagjaival azonosította, tehát akik ebbe nem kapcsolódnak be, azok nem is tekinthetők a politikai közösség tagjainak. Nem áll ez ellentétben azzal az alapvetéssel, hogy nem lehet nem kommunikálni?

Itt inkább a határt próbáltam megvonni. Vannak kommunikációs, vagy beszédközösségek és ezek tagjai valamilyen módon politikai közösséget is alkothatnak. Persze nem mindenki beszél mindenkivel mindig, de ez inkább az eszközök működésének lehetőségével függ össze. A politikai közösség azonban mindig beszéd- vagy értelmező közösség is, amelynek a tagjai közös szimbólumokat használnak.

Amivel itt vitatkoznék, az egyrészt egy mechanikus komparatiztika, amely úgy hasonlít össze politikai közösségeket, hogy közöttük semmiféle komoly kommunikációs kapcsolat nincs. Ez lehet tanulságos és érdekes, de mindenképp mesterséges dolog. Másrészt vitatkozom azzal a felfogással, amely eltekint attól az igenis kemény tényről, hogy a politikai közösség tagjai közösen – vitatkozva persze – értelmezik saját létüket és életüket. Merthogy ez állítólag nem fontos, ez csak afféle szófia beszéd, fontos az objektív intézmény és a materiális cselekedet, minden más csak dísz és lepel a politikai realitás testén.

Ez azonban mind empirikusan, mind teoretikusan súlyos tévedés. Az ember sza-

badságának lehetősége mindig az értelmezésben tárul fel, ráadásul a politika, mint az imént emlegetett Bourdieu is mondja, nem hatalmat és intézményeket termel, hanem értelmezéseket, értelmezési formákat. Kérdezem ezért, ki próbálja absztrakcióba fullasztani a politikai élet burjánzó gazdagságát, ki próbálja a politikai szereplőket megfosztani az önálló cselekvéstől, teoretikusan mindenképpen. A diszkurzív politológia semmi esetre sem, sőt ma már egyre világosabb előttem, hogy ez a demokrácia adekvát tudományos szemlélete.

Köszönöm a beszélgetést!

Az interjút készítette
Ferencz Gábor

SZABŐ
MÁRTON
SZABOMARTON.E3.HU
